
Д.В. Решетченко
(м. Київ)

ПРАВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА В МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ ЗЕРНОМ у 30-40-х рр. ХІХ ст.

Для населення Правобережжя виробництво й продаж зернових стало важливою статтю прибутків протягом багатьох сторіч. Продаж хліба за кордон був вигідний як для виробників, так і для держави. Кількість зерна, що ставала товаром міжнародної торгівлі, залежала від багатьох природних, економічних та політичних чинників. Шляхи доставки, особливості й кількість збіжжя з правобережних губерній у міжнародній торгівлі зерном у 30-40-х рр. ХІХ ст. становлять предмет дослідження цієї статті.

Питання зовнішньої торгівлі Російської імперії, в тому числі хлібом, були надзвичайно актуальні у працях дослідників ХІХ – початку ХХ ст. Серед них слід виділити роботи Гулішбарова С.О., Умісси А.І., Довнара-Запольського М.В., Корнилова А. і ряд інших¹. Усе ж слід відзначити, що ці автори висвітлюють в основному сукупну кількість експорту збіжжя, поділяючи його лише по регіонах та портах. Також майже не взято до уваги торгівлю через сухопутні кордони.

Ряд надзвичайно цікавих досліджень з цієї проблеми находимо в авторів 20-х – 30-х рр. ХХ ст. У той період вивчалися теми, які не досліджувалися й до наших днів. Поряд з солідною роботою Слабченка М.Є. виходить ряд статей Кравченка І., Букатевича Н., деяку інформацію можна почерпнути з узагальнюючих праць Вознесенського С., Ястребова Ф., Пионтковського С. та інших авторів².

З початку 1930-х рр. було написано ряд монографій і статей з ґрунтовними дослідженнями соціально-економічної історії Російської імперії І половини ХІХ ст. Особливо цінною в цьому відношенні є монографія Гуржія І.О. Окремі аспекти цієї теми розглядалися у працях Полякова В.Л., Слабеєва І.С., Задорожного В.Є., Окуня С.Б. тощо³.

З набуттям незалежності було переглянуто підходи до висвітлення історії. З'явилася можливість розглянути соціально-економічну історію з нових поглядів та з використанням інших методик і методологій. Нові дослідження дедалі більше звертаються до регіональної історії. В цей час вийшли праці Гордуновського О.М. з історії поміщицьких господарств Правобережної України, Гончарука Т.Г. – торгівлі України І половини ХІХ ст.; монографії Казьмирчука Г.Д., Соловйової Т.М. із соціально-економічного розвитку Правобережжя, Зінченка А.Л. з церковного землеволодіння й ряд інших⁴.

Хлібний експорт з середини ХІХ століття став відігравати визначальну роль в вивозі Російської імперії. З 1838 р. він швидко починає зростати. В 1845-49 рр. було вивезено вдвічі більше зерна, ніж у попередні 5 років. З цієї кількості 64,4% становив експорт з чорноморсько-азовських портів⁵. Основним таким портом була Одеса. Вона “втягнула в свій товарообіг навіть такі віддалені губернії, як Волинська та Київська, не кажучи вже про Херсонську і Подільську”⁶. Для Волинської

й частково Подільської губернії більш вигідно було доставляти своє зерно у пруські порти Данціг та Мемель⁷.

Київська, Подільська і Волинська губернії були землеробськими. Тому продаж збіжжя був основною статтею прибутків їх землевласників. Велику кількість його, особливо в урожайні роки, неможливо було продати на внутрішньому ринку. Подільський губернатор у 1837 р. скаржився: “У краї розходиться мало, бо хто споживач? Самі поміщики, селяни та міщани ... займаються всі майже вирощуванням хліба. Залишаються війська, чиновники та євреї. Хліб у краї рідко дорогим буває, а більшою частиною такий дешевий, що й праці на оброблення не поверне”⁸. Тому найбільш вигідними були винокуріння і продаж збіжжя за кордон. Щоправда, безпосередньо доставити свій товар у порти та отримати максимальні прибутки, могли лише великі землевласники. “Конкуренція селянського хліба і хліба з дрібнопомісних маєтків не могли мати великого значення”⁹. Ціна на зерно значно коливалася, звичайно, при гарних врожаях падала. “Транспортування збіжжя на волах дорого коштувало і могло окупитися лише при високих цінах на збіжжя”¹⁰. Тому в урожайні роки прибуток від продажу зерна був незначний. При такій ситуації “тільки дрібнопомісні власники продають надлишки хліба, кращі ж хазяї і власники великих маєтків не рідко мають великі запаси. І для продажу їх намагаються вичікувати пору, коли у сусідніх губерніях, чи за кордоном з’явиться потреба в хлібі й буде потрібна доставка його, а через це підвищаться і ціни. Багато хто навіть скупає хліб...”¹¹.

Селяни, дрібні та частково середні землевласники продавали зерно на місцях купцям й промисловцям на ринках або заключали контракти на поставку його в Одесу чи Данціг¹². Скупівлею збіжжя займалися й міщани, особливо у повітах наближених до морських портів. Балтський городничий, розповідаючи про діяльність міщан міста, повідомляв, що часто “багаті жителі м. Балти займаються закупкою зернового хліба, особливо пшениці, та продажею його у м. Одесу. Менш багаті ... в невеликих кількостях”¹³.

Для закупівлі промисловці часто брали кредит. При цьому переваги мали жителі губернських і повітових міст, де знаходилися відповідні установи. Так, на початку 40-х рр. жителі м. Золотопілья Чигиринського повіту скаржилися, що значна віддаленість від повітового міста не дає їм можливості швидко взяти кредит й угоди розриваються, тоді як “значна кількість купців та міщан ведуть значну торгівлю різними товарами, переважно продуктами місцевого виготовлення, що доставляються за підрядом в м. Одесу, Миколаїв й ін. місця”. Виходом із ситуації автори листа бачили у призначення спеціального маклера, який обслуговував би сусідні міста Золотопілья і Новомиргород¹⁴.

В кожній губернії були повіти, де спеціально вирощувалася пшениця на продаж за кордон. У Київській губернії в Одесу її відправляли Уманський, Звенигородський, Чигиринський та Тарашанський повіти, а в урожайні роки ще й Богуславський і Липовецький¹⁵. Про кількість проданого зерна точних відомостей зібрати неможливо. Адаже доставляли його різними шляхами. Велика кількість зерна продавалась оптом на Київській контрактівій ярмарці, а також на інших ярмарках¹⁶.

Київський губернатор відзначав, що в урожайні роки за кордон збувалось у кінці 30-х рр. до 460 тис. четвертей*, а в 40-х до 500 тис. ¹⁷.

У Подільській губернії в урожайні роки продавали збіжжя за кордон майже всі повіти. Спеціально на продаж вирощували пшеницю у близьких до Одеси Балтському, Ольгопільському та Гайсинському повітах. У них переважало велике і середнє землеволодіння. У Балтському вирощували навіть спеціальну пшеницю сорту “арнаута”, яка користувалась особливим попитом в Одесі. Землеробство тут було порівняно краще розвинуто. Навіть в умовах сильного неврожаю 1849 р., що охопив усі правобережні губернії, тут пшениця вродила непогано ¹⁸. В Ямпільському, Ушицькому та Кам'янецькому повітах її в основному сплавляли по Дністру. У сусідніх з Волинською губернією повітах пшеницю відправляли до Бугу гужовим транспортом, а звідти у Данціг. Якщо в середині 30-х рр. губернія продавала близько 20,5 тис. четвертей зерна за кордон, то вже у 40-х, як зазначав губернатор, – не менше 500 тис. в урожайні роки ¹⁹.

На Волині лише південь губернії підходив за природними умовами для вирощування зерна. Найкраще в цьому плані були справи у Старокосянтинівському повіті. Останній вирощував і пшеницю для продажу за кордон. Жителі відправляли своє збіжжя як в Одесу, так й у пруські порти залежно від попиту та ціни. У цілому губернія продавала зерна в 30-х рр. близько 40 тис. четвертей, а у 40-х – 50 тис. ²⁰.

Шляхи, якими доставлялось збіжжя, можна поділити на водні та сухопутні. Водними шляхами у Київській губернії були рр. Дніпро, Тетерів та Прип'ять; у Подільській – Дністер. Цими ріками зерно доставлялося в Одесу. У Волинській губернії основною річкою був Буг, по ньому сплавні судна йшли у Данціг. Важливу роль відігравав Устилузький річковий порт. Сюди, як і в Одесу, привозили зерно на продаж. Також сплав проходив по рр. Случ, Горинь, Турія, Іква й Стир. По них збіжжя доставляли в інший пруський порт – Мемель ²¹. Недоліком цих рік була їх мілководність, що дозволяла судноплавство лише весною під час розливів. Під час засух та, як наслідок, відсутності достатнього рівня води зерно гужем доставляли до р. Вісли, як наприклад, у 1842 р., а вже звідти до Данціга ²².

Кількість сплавленого вантажу залежала від рівня води і врожаю. Якщо взяти 40-ві рр. ХІХ ст., то сплав через засуху був обмежений у 1842 й 1846 рр. Через неврожай незначним судноплавство було і в 184–49 рр. Особливо сприятливим був 1845 рік у Київській губернії. Тоді хліб сплавляли по всіх трьох ріках. Було відправлено 2772 судна та 2090 плотів, тоді як 1844 р. – 1903 й 930 відповідно. У Подільській і Волинській губерніях найкраще судноплавство спостерігалось у 1847 р. Загалом товарообіг з початку 40-х рр. до 1850 р. зріс на річках Київської губернії з 1 103 947 до 5 103 347 руб. (у 1845 більше 6 мільйонів); У Подільській – з 506 298 до 1 437 824 руб., а у Волинській – з 528 902 до 641 893 руб. ²³. Збіжжя становило чи не основний вантаж суден та основний на плотях. Лише на р. Іква за 3 роки з 1840 р. по 1842 р. сплавлено 8943 четверті пшениці на суму 42 193 руб сріблом ²⁴. Якщо взяти до уваги, що на Ікві було найслабше судноплавство на Правобережжі, то можна говорити про

---

* 1 четверть = 30,75 л.

визначальну роль останнього в збуті зерна (крім південних повітів Поділля, де переважали гужові перевезення).

До сухопутних відносилися так звані чумацькі шляхи. Їх було багато. “Шляхи на Київщині й Поділлі цілою мережею зв’язувалися з херсонськими шляхами”²⁵. Одним з найдавніших був Шпаків, що йшов з Поділля до Херсонщини. Його згадує також Яворницький в “Історії Запорізьких козаків”. Існувало також багато інших шляхів з Правобережжя до чорноморських портів²⁶.

Перевезення зерна гужовим транспортом було доволі таки важким зайняттям. Чумаків і хурників в дорозі могли чекати негода, хвороби, несправності транспорту, недостача корму та води для волів, недоброчинне ставлення поміщиків і колоністів, через землі яких проходили шляхи, шахраї й багато інших перешкод. Подільський губернатор зауважував: “перевезення хліба могло бути вигідним для селянина, однак мужик думає не про вигоду, а про те, як дійти та повернутися”²⁷.

У другій чверті ХІХ ст. було запропоновано багато заходів щодо поліпшення торгівлі у Правобережній Україні. Подільський поміщик Н. Маковецький, склав проект “Про сухопутне перевезення у місто Одесу продуктів Південного краю Росії”, де розробив ряд пропозицій до покращення гужових перевезень²⁸. А подільський губернський маршалок Пржездецький, через губернатора Лошкарьова подав у Міністерство внутрішніх справ проект “покращення життя мешканців Подільської губернії”. В останньому зазначалась необхідність очистки русла р. Дністра для поліпшення доставки збіжжя в м. Одесу²⁹.

Урядом було взято до уваги потребу поліпшення торгівлі у Південно-Західному краї. В 1838 р. було розпочато ремонтування чумацьких шляхів. У 1840-42 роках на багатьох з них роботи було закінчено³⁰. В 1841 р. розглянувши проект Пржездецького МВС дозволило „провести очищення Дністра від порогів біля м. Ямполь і начислити на це, за проектом інженера-полковника Ямієва, суму – 12 626 руб. 53 коп. асигнаціями методом розкладки на всіх чи декількох поміщиків з дозволом поповнювати цю суму збором із суден, що проходять, за встановленою урядом таксою”³¹. Вже у 1844 р. губернатор Радищев повідомляв, що „раніше сплавливали хліб по Дністру з 2 пристаней, а зараз виникло 19 нових місць, в яких завантажують судна”³².

Протягом 1845–1847 рр. проведено ряд заходів “для покращення судноплавства по Західному Бугу в межах імперії від австрійського кордону до місця, де Буг двома берегами входить в Царство Польське.” За проектом графа Клейміхеля, намічалось перебудувати або знищити 20 водяних млинів. На перебудову й руйнування лише 7 з них, що належали казенному відомству необхідно було 4 579 руб. 48 коп. До кінця відведеного строку лише на деяких казенних млинах не було завершено робіт³³. У Волинській губернії планувалося також очистити ріки Уж та Уборть в Острозькому повіті, проте ці роботи не проводилися через їх нерентабельність³⁴.

Пропуск через кордон в Австрію і Царство Польське йшов через митниці Подільської й Волинської губерній. Зерновий вивіз збільшувався у роки неврожаю в сусідніх з Росією землях. Так в 1835 р. коли був неврожай у Галичині чиновник Польського банку Добровольський А.

проводив цілеспрямовану закупку великої кількості зерна та худоби. Було навіть направлено офіціальний лист Київському губернатору з проханням про допомогу у цій заготівлі ³⁵. Потреба Галичини була „в той час у хлібі, імпортованому з Російської держави, приблизно в 250 тис. корців*”. У той же час транзитом через Правобережжя галицькі поміщики часто возили зерно в Одесу. Тільки у 1846–1847 рр. було привезено його на 438 119 руб. асигнаціями ³⁶.

Між експортом, що вивозився морськими і сухопутними кордонами, була істотна відмінність. Якщо з морських портів вивозилось в основному збіжжя, то через митниці Радзивілівського митного округу (Табл. 1), лише на Волочиській воно становило 50% експорту. Основним товаром була худоба. Якщо в Одесу, Данціг та Мемель в основному возили пшеницю, то через сухопутні кордони – багато жита, ячменю, вівса й гречки ³⁷.

Табл. 1.

Кількість зерна, вивезеного через Радзивілівську митницю у кінці 40-х рр. XIX ст. ³⁸

Митниця	1846		1847		1848		1849	
	Хліб в руб.**	В % ***	Хліб в руб.	В %	Хліб в руб.	В %	Хліб в руб.	В %
Волинська губернія								
Радзивілівська	195 095	9,3	289 780	14,9	88 911	7,9	175 039	9,6
Волочиська	130 453,5	45,4	247 946,5	61,9	59 962	47,1	82 923	24,7
Дружкопільська	2 457	7,6	20 329	39,9	2 934	11	66 715	77,4
Подільська губернія								
Гусятинська	39 715	29	55 905	41,9	22 863	29,7	14 620	19,5
Ісаківська	1 803	1,1	13 843	0,1	2 171	1,9	2 151	1,8

Отже, вивіз збіжжя з Правобережної України за кордон посідав вагоме місце у тогочасному загальноросійському зерновому експорті. Особливо це стосується доставки пшениці в Одесу і пруські порти Данціг та Мемель. Хоча продаж зерна не завжди виправдовував сподівання, у його вирощенні, транспортуванні й продажу була задіяна більшість жителів Правобережжя.

Надзвичайно болючим було питання стану доріг і придатності русел рік для судноплавства. Хоча заходи по покращенню їх стану вжиті в 40-х рр. XIX ст. й покращили ситуацію, проте вирішити їх повністю не вдалося. Особливо актуальним це питання стало у зв'язку із збільшенням попиту на зерно за кордоном та, як наслідок, зростанням перевезень.

Сусідство з аграрними регіонами Австрії та Польщі, зумовлювало й особливості продажу збіжжя через сухопутні кордони. Вивезення його було хвилеподібним і зростало тоді, коли в сусідніх землях, як 1835 чи

* 1 корець = 123 л.

** Включено: жито, пшениця, ячмінь, овес, гречка, мука житня та пшенична.

*** В відсотках від усього вивозу.

1847 рр. був неврожай та існував великий попит на хліб. Також збільшувалося перевезення через митниці у разі низького рівня води в річках, як у 1842 р. Тоді сплавне судноплавство було незначним, і зерно гужовим транспортом доставлялося до Європи транзитом через австрійські й польські території.

¹ *Гульдман В.* Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания. - Каменец-Подольский, 1889; *Гулишамбаров Ст.* Итоги торговли и промышленности России в царствование императора Николая I 1852-55 года. - СПб., 1896; *Довнар-Запольский М.* Обзор новейшей русской истории. - Т. I. - К., 1912; Итоги экономического исследования России по данным земской статистики. - Т. I. - М., 1892; *Корнилов А.* Курс Истории России XIX века. - Ч. I-II. - М., 1912; Опыт исследования об имуществе и доходах наших монастырей. - СПб., 1876; *Полевой Н.* Столетие России с 1745-1845. - Ч. II. - СПб., 1846; *Рудченко И.* Записка о земледелии в Юго-Западном крае. Обзор законодательства и фактического положения. - К., 1882; *Семеновский М. И.* Записка о финансах, политике и торговле Российского государства в 1810 году. - М., 1864; *Умисса А. И.* Современное положение земледелия на юге России // Сборник Херсонского земства. - №7. - 1874.

² *Букатевиц Н.* Чумацтво в I пол. XIX сторіччя. // Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. - Вип. II Чумаки. - К., 1931; *Вознесенский С.* Экономическое развитие и классовая борьба в России XIX и XX веков. - Ч. I. - Пг., 1921; *Кашина В.* Крепостные крестьяне-земледельцы накануне реформ // Известия АН СССР. - 1935. - №9. - Ч. II.; Кравченко Иван Ямпільський маесток наприкінці XVIII та в I чверті XIX століття. - [Б. м. и р.]. - вирізка. - С. - 56-95; Пионтковский С. Очерки истории России в XIX - XX веке. - Х., 1930; *Слабченко М.* Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. - Т. I. - Одеса, 1921; *Ястребов Ф.* Разложение феодально-крепостнического строя и возникновение капитализма на Украине в I половине XIX века. - К., 1936; Його ж. Україна в першій половині XIX століття. - К., 1939.

³ *Гуржій І. О.* Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861р.). - К., 1962; Його ж. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України I половини XIX ст.. - К., 1954; *Истомина Э. Г.* Водные пути и их роль в экономическом развитии европейской России во II половине XVIII - начале XX века. - М., 1983; Задорожний В. Є. З історії торгівельних зв'язків Галичини з Східною Україною і Росією у першій половині XIX ст. // УІЖ. - 1978. - №12. - С. 82-88; *Кузнецов И. В., Лебедев В. И.* История СССР XVIII - середина XIX веков. - М., 1958.; *Кузнецов И. В., Захарова Л. Ф.* Практикум по истории XIX века. - М., 1964; *Слабеев И. С.* З історії перевісного нагромадження капіталу на Україні. (Чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVI - II - I половини XIX століть). - К., 1964; *Окунь С. Б.* История СССР. - Ч. II. - Л., 1974; Поляков В. А. Таможенная пошлина царского правительства и ее влияние на развитие отечественной промышленности в период разложения феодальной системы. - Л., 1976.

⁴ *Гончарук Т. Г.* Торгівля України I половини XIX століття: історія вивчення. - Одеса, 1998.; Гордуновський О. М. Поміщицькі господарства Правобережної України в умовах розвитку товарно-грошових відносин в I половині XIX століття. - Донецьк, 2000.; Його ж. Розвиток промислового виробництва в поміщицьких господарств Правобережної України I половини XIX століття // УІЖ. - 2000 - №1; *Зінченко А. Л.* Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII - першій половині XIX століття. - К., 1994; *Казьмирчук Г. Д., Соловійова Т. М.* Соціально-економічний розвиток Правобережної України в I чверті XIX століття. - К., 1998; *Крижанівський О. П.* Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України XVIII - I половини XIXст. - К., 1991.

⁵ *Гуржій І. О.* Розвиток товарного виробництва... - С.166-171.

⁶ *Довнар-Запольский М.* Назв. праця. - С. 387-388.

⁷ ЦДІАК. - Ф.442. - Оп. 1. - Од. зб. 2256. - Арк. 76,137 зв.

⁸ Там само. - Арк. 137 зв.

⁹ *Довнар-Запольский М.* Назв. праця. - С.388.

¹⁰ *Кравченко Иван.* Назв. праця. - 64-66.

¹¹ ЦДІАК. - Ф.442. - Оп. 1. - Од. зб.5669. - Арк. 32 зв.

-
- 12 Там само. - Оп. 146. - Од. зб. 24г. - Арк. 11-21; Там само. - Од. зб. 368. - Арк. 18-20;
Там само. - Оп. 153. - Од. зб. 115. - Арк. 1-2; Там само. - Оп. 155. - Од. зб. 901. - Арк. 2-3.
- 13 Там само. - Оп. 1. - Од. зб. 8144. - Арк. 13 зв.
- 14 Там само. - Од. зб. 3646. - Арк. 1-3.
- 15 Там само. - Од. зб. 2789. - Арк. 31; Там само. - Од. зб. 3098. - Арк. 19.
- 16 Там само. - Од. зб. 4324. - Арк. 69-71 зв.
- 17 Там само. - Од. зб. 1521. - Арк. 15 зв.-16; Там само. - Од. зб. 2511. - Арк. 14 зв.
- 18 Там само. - Оп. 83. - Од. зб. 675. - Арк. 26, 35-36.
- 19 Там само. - Оп. 1. - Од. зб. 1521. - Арк. 23 зв.; Там само. - Од. зб. 2511. - Арк. 27 зв.
- 20 Там само. - Од. зб. 1521. - Арк. 27; Там само. - Од. зб. 2511. - Арк. 64.
- 21 Там само. - Од. зб. 2791. - Арк. 19 зв.
- 22 Там само. - Од. зб. 4324. - Арк. 139 зв.
- 23 Там само. - Арк. 67, 139-139 зв.; Там само. - Од. зб. 5226. - Арк. 29; Там само. - Од. зб. 5967. - Арк. 17 зв.; Там само. - Од. зб. 6881. - Арк. 48; Там само. - Од. зб. 6882. - Арк. 39; Там само. - Од. зб. 8120. - Арк. 93; Там само. - Од. зб. 8122. - Арк. 43 зв.; Там само. - Од. зб. 8123. - Арк. 24.
- 24 Там само. - Од. зб. 3638. - Арк. 79-80.
- 25 **Букатевич Н.** Назв. праця. - С. 98.
- 26 Див.: Там само. - С. 94-100.
- 27 ЦДІАК. - Ф.442. - Оп. 1. - Од. зб. 2256. - Арк. 137 зв.
- 28 **Букатевич Н.** Назв. праця. - С. 95-96.
- 29 ЦДІАК. - Ф.442. - Оп. 1. - Од. зб. 2520. - Арк. 25.
- 30 **Букатевич Н.** Назв. праця. - С. 96.
- 31 ЦДІАК. - Ф.442. - Оп. 1. - Од. зб. 2520. - Арк. 58-58 зв.
- 32 Там само. - Од. зб. 5225. - Арк. 4, 25.
- 33 Там само. - Оп. 78. - Од. зб. 245. - Арк. 1-9, 32-43.
- 34 Там само. - Арк. 8-11 зв.
- 35 Там само. - Оп. 1. - Од. зб. 1815. - Арк. 1-2; Там само. - Од. зб. 1816. - Арк. 3-8.
- 36 **Задорожний В. Є.** Назв. праця. - С. 85; ЦДІАК. - Ф.442. - Оп. 1. - Од. зб. 6903. - Арк. 4 зв.
- 37 Там само. - Од. зб. 6903. - Арк. 3-4
- 38 Таблицю складено на основі: Там само. - Од. зб. 6903. - Арк. 3-4; Там само. - Од. зб. 7372. - Арк. 3-4; Там само. - Од. зб. 7721. - Арк. 3-4.

